

Дејан БУЛИЋ
Историјски институт
Београд

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ГРАДА БРВЕНИКА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА*

Анстракт: Рад на основу археолошких истраживања указује на фазе коришћења града Брвеника од праисторије до позног средњег века. Упркос неким историјским изворима који су указивали на коришћење тврђаве и током турске епохе, анализом пронађеног археолошког материјала, утврђено је да нема коришћења утврђења током османске власти. Ова чињеница нам сугерише да се поменути подаци односе на насеље у подграђу, а не на само утврђење.

Кључне речи: Ибар, град, Брвеник, праисторија, касна антика, средњи век, жупа, грнчарија, црква Св. Никола, турско доба.

Средњевијековни град Брвеник, седиште истоимене жупе у средњем веку, обухвата једну високу стеновиту купу на ушћу реке Брвенице у Ибар. Смештен на доминантном брду са највишом котом 598.70, омогућавао је лаку одбрану града, али и сигурну контролу шире области долине Ибра. Данас је са једне стране омеђен путем Рашка-Краљево – чије је пробијање довело до оштећења појединих кућа у подграђу – а са друге стране асфалтним путем који води долином Брвенице ка Градцу и селима у подножју планина Голије и Радочела. Уз вероватно, изражену привредну функцију, постојање рудника у

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Етногенеза Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са аспекта аналитичке хемије* (Ев. бр. ИИИ47025).

непосредној околини града (Копачички басен и Голија) указује и на улогу њихове заштите. Поред града, водио је важан средњовековни друм, који је спајао седиште Архиепископије са градовима у долини Ибра и осталим важним областима на југу.¹

На најстарију, претпостављену грађевинску фазу од брвана указује етимологија имена града.² Већ 1280. овде се помињу которски и дубровачки трговци.³ Рударски центри у Србији имали су значајно црквено градитељство због већег присуства Саса и предузимљивих људи из Приморја, тако да 1346. године у једном папском писму, поред већ познатих, помињу се и нове католичке парохије међу којима је и Брвеник.⁴ Католичка црква посвећена Св. Трифуну (*ecclesia S. Triphonis de Beruenich*) указује на Которане, међутим позиција цркве данас није позната.⁵ У складу са овим је и нешто ранији податак из 1335. године о продаји куће у Брвенику једног Которанина своме земљаку, што сведочи да су поједини трговци имали и куће.⁶

Ситуацију око историјских података везаних за град донекле компликује постојање још једног Брвеника на ушћу реке Брвенице у Лаб код Подујева и који није археолошки истраживан. У литератури је овај град промовисао И. Руварац, сматрајући да се поменути историјски подаци, везују управо за овај локалитет.⁷ За њега, Дероко бележи само

¹ Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974, 108-109.

² За етимологију видети: С. Новаковић, *Паланка-Паланга-Полуга-Брвеник, К историји речи српског језика*, ГНЧ 2 (1878) 262-269; Р. Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971, 222.

³ К. Јиричек, *Трговачки путеви и рудници*, Зборник К. Јиречека I, Београд 1959, 267 (=Јиричек, *Трговачки путеви*); Г. Ћремошник, *Kancelarijski i notarski spisi I (1278-1301)*, Београд 1932, 31.

⁴ С. Ћирковић, Д. Коваћевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002, 130.

⁵ Јиричек, *Трговачки путеви*, 267; М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, Историјско- географске студије, прир. С. Ћирковић, Београд 1978, 71 (=Динић, *Југозападна Србија*).

⁶ А. Mayer, *Monimenta Catarensia I*, Zagreb 1951, 415; Динић, *Југозападна Србија*, 71. Кратак преглед историјских догађаја, везаних за Брвеник видети и код: *Брвеник, Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља - према писаним изворима*, приредио С. Мишић, Београд 2010, 56 (С. Мишић); С. Божанић, *Брвеник у средњем веку*, Рад музеја Војводине 47/48 (2006) 81-86.

⁷ И. Руварац, *Прилози к објашњењу извора српске историје*, Гласник СУД 47 (1879) 178. Уосталом и подаци које износи К. Јиричек везани су за Брвеник код Подујева јер за други и не зна: Јиричек, *Трговачки путеви*, 267.

остатке сухозида,⁸ док В. Јовановић сведочи о остацима бедема, темељима неколико зграда и једној цркви.⁹ Иако је дилеме око убицације разрешио А. Соловјев,¹⁰ не треба олако одбацити идеју да су се неки историјски подаци ипак односили на Брвеник код Подујева.

Несумњиво од највеће важности за изучавање жупе Брвеник је повеља цара Уроша о замени поседа између Војислава Војиновића и челника Мусе из 1363. године.¹¹ Том приликом је замењена град и жупа Брвеник за град и жупу Звечан. Од тада Брвеник постаје центар области челника Мусе, а затим и његових синова Стефана и Лазара Мусића.¹² После Косовске битке град је, вероватно, припао Вуку Бранковићу, али како се Вук врло брзо нашао на удару Турака, а убрзо и страдао 1396. године, поседи су враћени деспоту Стефану. У прилог оваквом догађању говорила би повеља кнеза Стефана Лазаревића манастиру Хиландару око 1392. или 1395. године у којој се напомиње да је Обрад Драгосалић изгубио своју баштину због „невере.“¹³ Обрадово неверство могло се тицати приклањања Вуку Бранковићу, непосредно после Косовске битке.¹⁴

Већ раније поремећени односи међу Лазаревићима, кулминирају 1408. године Вуковом побуном, која је довела до подела земље. Вероватно је тада Вук добио јужни део Србије, а самим тим и област Брвеника, коју је држао до погибије 1410. године.¹⁵ Након угарског продора до Сталаћа

⁸ Дероко констатује да постоји само расуто камење као сухозидина: Дероко, *Средњовековни градови*, 110.

⁹ *Задужбине Косова, споменици и знамења српског народа*, Призрен-Београд 1987, 363-384, 367 (В. Јовановић).

¹⁰ Различита мишљења везана за ово питање, као и одговарајућу литературу видети код: А. Соловјев, *Једна српска жупа за време царства*, Гласник СНД 3(1928) 27.

¹¹ Повеља је објављивана више пута. Текст повеље са старијом литературом види код: М. Шуица, *Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2 (2003) 143-166.

¹² За просопографске податке челника Мусе и његових синова видети: С. Милојевић, *Мусићи*, ИЧ 33 (1987) 5-36; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века, властела српских обласних господара*, Београд 2000, 97-98, 101-102, 114-116.

¹³ С. Новаковић, *Законски споменици*, 458-459.

¹⁴ М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века, властела српских обласних господара*, Београд 2000, 112-113. На истом месту видети о свим повељама у којима се помиње Обрад Драгосалић и његовој задужбини- цркви Св. Ваведења у Кукњу, данас неубицираној.

¹⁵ *Историја српског народа* 2, Београд 1994, 75-87, 81-82 (Ј. Калић).

1437. године, почиње турско освајање Србије, окончано 1439. године освајањем Смедерева. Након „Дуге војне“ 1443. године, и тешких преговора деспот Ђурађ је успео да обнови земљу. Враћена су му 24 града, а обим ових области био је већи од оних у тренутку напуштања.¹⁶ Међу враћеним градовима који нуди Długosz нема Брвеника, али како је враћена Деспоту и цела Рашка готово сигурно се налазио у оквиру ове области.¹⁷ Коначна судбина југозападнoг дела Деспотовине била је запечаћена падом Новог Брда 1455. године, док је деспот Ђурађ успео да још неколико година управља северним крајевима.¹⁸ У једном периоду Брвеник је, могуће, био у рукама властелина Михајла Анђеловића, по чијем налогу је 1464. године изграђена припрата Нове Павлице, у којој је и сахрањен.¹⁹

Сматрало се да су Турци 1459. године од северних делова бивше деспотовине формирали Смедеревски санџак, подељен на нахије међу којима је била и Брвеничка нахија,²⁰ а да оснивањем Зворничког санџака око 1480. године у његов састав улазио и нахија Брвеник.²¹ Према најновијим историјским подацима, заснованим на најстаријем познатом турском попису брвеничке области (вилајета), насталом 1477. године, који садржи сумарне демографске и фискалне податке за 179 села, пет мезри и три манастира, у првим годинама османске власти област некадашње жупе Брвеник била је у саставу Скопско-босанског крајишта, а после његовог укидања, област и кадилук Брвеник припадали су Паша санџаку. Оснивањем Призренског санџака, највероватније, 1481. године, постаје његов део, вероватно све до првих година владавине Селима I (1512-1520), када је стављена под команду санџакбега Зворника.²² На основу

¹⁶ Историја српског народа, 2, Београд 1994, 254-267, 258 (М. Спремић).

¹⁷ J. Długosz, Opera Omnia, ed. A. Przewdziecki, Cracoviae 1877, XIII, 703; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 267 (=Спремић, *Деспот Ђурађ*).

¹⁸ Историја српског народа, 2, Београд 1994, 289-302, 299 (М. Спремић – Ј. Калић).

¹⁹ Р. Петровић, *Откриће у Новој Павлици*, Саопштења 15 (1983) 243-249; Р. Петровић, *Откриће фресака у Новој Павлици. Прилог проучавању уметности XV века*, Рашка баштина 3 (1988) 137-157. За личност М. Анђеловића видети: Спремић, *Деспот Ђурађ*, 515-516; 532; 537; 722.

²⁰ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560, Земља – Насеља – Становништво*, Београд 2004, 45.

²¹ Б. Кнежевић, *Села нахије Брвеник у првој половини XVI века: Српско село, могућности и даљи правци истраживања*, Београд 2003, 41.

²² Т. Катић, Г. Гарић –Петровић, *Попис зеамета и тимара области Брвеник из 1477. године*, Miscellanea 32, Београд 2011 (у штампи) (=Катић, Гарић –Петровић, *Попис*).

објављених и необјављених пописа Зворничког санцака из прве половине 16. столећа - дефтера из 1519, 1533. и података из необјављеног дефтера из 1548. године - Б. Кнежевић је успела да утврди приближне границе нахије Брвеник.²³

Осим скромних историјских података, кратке описе Брвеника налазимо у путописима из 19. столећа. А. Алексић је августа месеца 1871, путовао чамцем од Рашке до Карановца – данашњег Краљева, као члан комисија која је имала оценити стање корита Ибра и могућност пловидбе. Из тог времена остао нам је опис града са реке: „*Кад се из даљине гледа на Брвеник, види се пространо старинско утврђење са многим кулама. Изгледа да град има два ката. Доњи град паше средину брда, а горњи град крунише нам вршак овог сасвим шиљатог брда. Кад се ближе к Брвенику дође, тек онда се види да је сам град врло незнатан, и састоји се просто из једног ниског зида, који је опасао средњи појас брда, а све су уображене куле просто стење, које у многоме има облик по брду расејаних кула, и зато су гледаоцу из даљине и изгледале као саставни део града.*“²⁴ У даљем тексту Алексић закључује: „*Ово незнатно утврђење биће из новијег турског времена, а зна се да су Турци у последње време држали овде малу посаду – као неки пикет – ради сигурности пута.*“ Овај податак је могао бити истинит, али се опет, као што ћемо видети, није односио на само утврђење. По причању сељака Турци су овде поставили своју посаду ради сигурнијег пролаза, након што је један Турчин „*од српског олова погинуо*“.²⁵

Алексић је забележио и народно предање према коме је код Брвеника био мост, али трагове моста није уочио.²⁶ Свакако је прелаз преко реке постојао, због важних црквених грађевина са друге стране Ибра, јер ктитори Нове Павлице не би себе оставили без одговарајућег прелаза.

Каниц бележи да је 1737. године, аустријски капетан Зека поражен код „*замка Брвеник*“ и морао је после тешких губитака да напусти овај

²³ На левој страни Ибра нахија је обухватала планински предео Чемерна, Радочела и суседних брда, сливове река Студенице и Брвенице, са насељима северно од Рашке. На десној страни Ибра простирала се у пределу Копаоника, са селима на југу: Јариње, Лешак, Лепосавић: Б. Кнежевић, *Села нахије Брвеник у првој половини XVI века*: Српско село, могућности и даљи правци истраживања, Београд 2003, 41- 55.

²⁴ А. Алексић, *Ибар од Рашке до Карановца*, ГНЧ 3 (1878) 30-31 (=Алексић, *Ибар*).

²⁵ Алексић, *Ибар*, 31.

²⁶ Алексић, *Ибар*, 32.

крај.²⁷ На каснија времена односи се податак који износи В. Петковић да се до првих година деветнаестог века спомиње у разним турским ферманима као насељен, а забележен је и на једној аустријској карти из 1690. године.²⁸

И на крају, народна традиција која пад Града везује за „Проклету Јерину“, а легенда личи на подвалу са тројанским коњем, забележена је у 19. столећу.²⁹

*

Град потпуно неправилне основе прилагодио се постојећем терену. Био је природно утврђење, на доминантном брегу, које се користило од праисторијског времена. Средњовековни градови-утврђења подизани су на неприступачним местима и тешко доступним брдима, на окукама или ушћима река, како би што успешније обављали своју одбрамбену функцију, а Брвеник се више него успешно уклапа у ову слику. Подграђе се, свакако налазило на правцу прилаза граду. Развојем привреде, а посебно рударства, извесно расте и његова економска функција, што доводи, вероватно, до раста подграђа, успостављања трга и умножавања занатске и трговачке популације. Брвеник, поред економског центра, изградњом Нове Павлице,³⁰ постаје и значајан духовни центар у чијој близини ниче више цркава: Св. Никола у Шумнику,³¹ Св. Никола у

²⁷ Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, Друга књига, Београд 2007, 41.

²⁸ *Brvenik*, Narodna enciklopedija I, ed. S. Stanojević, Zagreb 1928, 315 (V. Petković).

²⁹ Освајање града личи на причу о тројанском коњу. Наиме, легенда каже да је непријатељ дотерао под град много коња натоварених некаквим сандуцима. Вођа кириција, угледан момак, са добрим препорукама успео је да убеди Јерину да и натоварени коњи уђу у град. Из сандука, поискачу војници, побију посаду и освоје град: М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 658. Исто и Каниц: Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, друга књига, Београд 2007, 40.

³⁰ Мусини синови, Стефан и Лазар са мајком Драганом подижу манастир Нову Павлицу. Црква Вазнесења је грађевина развијеног триконхоса, са једним кубетом изнад четири слободна мермерна ступца и припратом. Својом основом и величином спада у најрепрезентативније грађевине моравске школе. За Нову Павлицу видети: М. Нихаиловић-М. Ковачевић, *Нова Павлица*, Београд 1989; А. Јуришић, *Нова Павлица*, резултати археолошких радова, Београд 1991; В. Ристић, *Моравска архитектура*, Крушевац 1996, 62-68.

³¹ М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Кончулу*, Архитектура друге половине XIII века, Београд 2006, 155-175.

Радошићу,³² Св. Никола у Баљевцу,³³ Св. Никола у Кончулићу,³⁴ премда можемо рећи да је, услед близине Старе Павлице,³⁵ духовни центар био и раније.

Дугачком косом - од ушћу Брвенице у Ибар - водио је прилазни пут, доста тежак услед велике стрмине (Т. 1/3; 5/4). Могући приступ био је и са северне стране из залеђа, врховима низа брда који се ређају од Шумника до сувог рова на улазу у горњи град.³⁶ Данас га је тешко уочити јер је сам приступ граду обрастао у густу шуму па се шири потес не може сагледати, али се јаруга као остатак овог рова може уочити. Прилаз са ове стране је брањен једном кулом и данас видљивом у основи терена (Т. 3). И. Здравковић истиче његове мале димензије, такве да се у њему могла склонити посада од једва десетак људи. Судећи по облику, односно положају зидова и кула, град није служио за одбрану, већ више за осматрање.³⁷ Чуди овакво виђење, јер свуда унаоколо огромна расута гомила камена сведочи о некадашњим моћним остацима утврде, великим кулама и дебелим зидинама. Трагови зидина на појединим местима данас су потпуно изгубљени, али се бедеми још увек могу препознати и на доњим позицијама града, где их очигледно Здравковић није видео.

Остаци једног лагума, на источној падини града, који је водио до Ибра, данас затрпаног, могу се видети са магистралног пута за Краљево.³⁸

³² За остатке цркве у Радошићима Б. Кнежевић верује да су припадали манастиру Тушимља из пописа Зворничког санцака: Б. Кнежевић, *Манастири у нахији Брвеник по турским пописима из прве половине XVI века*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 26, Нови Сад 1993, 268.

³³ М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Баљевцу*, Архитектура прве половине XIII века I, Београд 1995, 207-216.

³⁴ За манастир Кончулић са тамо наведеном литературом видети: М. Чанак-Медић-Ђ. Бошковић, *Свети Никола у Кончулу*, Архитектура Немањиног доба I, Београд 1986, 163-168.

³⁵ Црква Стара Павлица, својом концепцијом простора, припада читавом низу грађевина насталих према солунској митрополској цркви Св. Софија из 7. столећа: В. Кораћ, М. Шупут, *Архитектура Византијског света*, Београд 1998, 306-307, 313. Несумњиво византијско порекло цркве сместило би је у временски оквир између 1020. године и Немањиног доласка на власт, јер нема њеног помена у житијима Симеона Немање.

³⁶ Суви ров је био карактеристика овог простора још од рановизантијског времена, али је најбоље очуван испред донжон куле Маглича.

³⁷ Није јасно зашто градом сматра само део на врху, где је за једну хоризонтално засечена стену у виду терасе, претпоставио да је послужила као осматрачница: И. М. Здравковић, *Средњовековни градови у Србији*, Београд 1970, 118-119 (=Здравковић, *Средњовековни градови*).

³⁸ Постојање једног оваквог тајног пролаза констатовано је у Звечану, видети: Здравковић, *Средњовековни градови*, 88; 117.

Лагум је излазио на данашњи пут, некада вероватно до саме реке, те је служио за хватање воде или из реке или из неког извора у непосредној близини, али је могао омогућити и сигурну одступницу. Како је та страна стеновита, стрма и врло неприступачна, лагум се није могао „пратити“, нити археолошки истражити, због чега не знамо ни његову дужину, ни место уласка у град. Осим што је био засведен, није јасно да ли су унутар њега биле изведене степенице или стеновити континуиран успон. Остаје нам да се држимо правца пружања овог канала који је нацртао Ненадовић, а Дероко објавио.³⁹ Некадашња траса пута и данас је главни прилазни правац до града који је водио уз западни бедем града. Пут је доста широк, колски, добро уочљив, поплочан каменом или усечен у стену. Здравковић је видео на њему трагове коловоза, „а камење по којем се хода све је излизано и углачано од дуге употребе“.⁴⁰ Остаци старог пута, видљиви су готово до самог врха. На северној падини Горњег града могу се видети крупни комади одваљених зидних платана, метарских димензија. Појединим деоницама бедема данас је приступ немогућ, такав је случај са делом источног бедема до кога је допро профил каменолома, који се налазио у подножју. Након његовог затварања остала је врло висока литица. Бедем који се на њега надовезивао и који је правцем исток – запад био повезан са горњим градом, данас у добром делу није очуван, али његов правац потврђују очувана краћа деоница зида. Такође се виде и остаци некадашњег источног бедема али се не може одредити његова ширина нити јасно одвојити од пута, јер је сачуван у малој мери. Претпоставља се да су се остаци трга налазили на јужној падини подграђа, на заравњеном платоу, где су данас остаци једине познате цркве.⁴¹ Тако је забележено у поменутом попису у оквиру Зеамета Брваник да село Брваник (држи пазар, кућа 38) држи Мехмед-бег, (син Кара Хизира, јаше за Паша санџак), а поред тога држи и село Доњу Брваницу са 18 и село Горњу Брваницу са 45 кућа.⁴²

Црква је посвећена светом Николи, чије подизање и функција се везују за град Брвеник. Грађевину су четири јака пиластара – над којима се издизало кубе – делила на три травеја, а спољашње димензије цркве износе 11,5 м x 6,55 м.⁴³ На цркви су обављена мања археолошка

³⁹ А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, 107, сл. 89 (= Дероко, *Средњовековни градови*).

⁴⁰ Здравковић, *Средњовековни градови*, 88; 120.

⁴¹ Г. Милошевић, *Становање у средњовековној Србији*, Београд 1997, 86.

⁴² Катић, Гарић –Петровић, *Попис*.

⁴³ О изгледу и аналогијама цркве, са наведеном старијом литературом види: М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Брвенику*; Архитектура друге половине XIII века I, Београд 2006, 229-240.

истраживања 1966. године, али пронађени археолошки материјал није од помоћи при одређивању времена настанка цркве. Ипак од неколико пронађених надгробних споменика свакако најважнија је плоча кнеза Дабисе - у монаштву Николе, пронађена на средишњем делу западног травеја.⁴⁴ По облику и начину клесања слова, потиче из друге половине 14. века.⁴⁵ Кнез Дабиса је непозната историјска личност, али судећи по сахрани унутар цркве био је или ктитор или дародавац цркве.

Археолошким истраживањем, испод гробних плоча, констатовано је да су кости биле поремећене, са остацима фреско малтера и шута у слоју.⁴⁶ Јасно је да под цркве није првобитан, јер су надгробне плоче чиниле готово целу површину пода.

Ђ. Бошковић остатке фресака, са дозом опреза, датије у 14. век,⁴⁷ док Станић за датовање фресака предлаже другу половину 14. столећа.⁴⁸ Време изградње цркве је непосредно претходило времену израстања новог стила. Градитељ је - задржавши се у основи грађевине на решењу познатом у Рашкој школи - користио нове елементе у конструкцији сводних делова, која ће доћи до изражаја код објеката Моравске школе. Тако би црква у Брвенику по решењу куполе била претеча објеката моравског стила.⁴⁹

И. Ђорђевић сматра да се црква може сматрати задужбином кнеза Дабисе, нарочито због циклуса светог Николе који је био патрон ктитора док облици слова на надгробнику кнеза Дабисе упућују на другу половину 14. столећа и време Војислава Војиновића, пре неголи Мусино време.⁵⁰ Цркву треба везати свакако за време пре браће Мусића, јер они у близини имају своју задужбину Нову Павлицу.

Наспрам града на десној обали Брвенице налази се средњовековно гробље, које није било до ових истраживања познато. Данас је видљиво свега неколико необрађених надгробника, готово потпуно утонулих у земљу.

⁴⁴ Пронађено је неколико атипичних уломака керамике, турска лула и тег: Р. Станић, О. Вукадин, *Црква Св. Николе у Брвенику*, Саопштења 8 (1969) 150 (=Станић, Вукадин, *Црква*).

⁴⁵ Г. Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974, 71.

⁴⁶ Станић, Вукадин, *Црква*, 153.

⁴⁷ Бошковић, *Белешке*, 285.

⁴⁸ Станић, Вукадин, *Црква*, 147.

⁴⁹ Станић, Вукадин, *Црква*, 148.

⁵⁰ И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, Београд 1994, 166-7. За натпис на надгробнику види: Г. Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974, 71.

Археолошка истраживања и покретни налази

Ископавања града Брвеника премда у скромном обиму, омогућавају нам да први пут сагледамо археолошки материјал са овог познатог средњовековног града и да о њему расправљамо у одговарајућем археолошком контексту.⁵¹ Пронађени предмети су вредно сведочанство о некадашњем животу и представљају основ за успостављање главних етапа живота у граду. Најбројнију категорију покретних археолошких чине делови керамичког материјала, док су у много мањем обиму заступљени остали археолошки предмети.

Најстарији налази грнчарије из неколико сонди указују на постојање праисторијског хоризонта. Е. Мушовић добро је претпоставио да је Брвеник, с обзиром на то да је подигнут на градини, могао имати своје основе у праисторији попут других бројних утврђења у рашко-ибарској регији.⁵² Како су налази ове грнчарије били предмет посебног рада сада само у најкраћим цртама нудимо податке о овим налазима. Поред сонде 1- слој црвено-мрке боје (Т.5), праисторијска грнчарија пронађена је у сонди 7. и сонди 8, у слоју мрке земље (Т. 6). Период када се користи утврђено градинско насеље на Брвенику припада прелазном периоду касног бронзаног у рано гвоздено доба, с краја II миленија п.н.е, и наставља се током старијег гвозденог доба, све до доласка Келта на Балкан, односно до почетка III века п. н.е.⁵³

⁵¹ Историјски институт је обавио сондажна истраживања града са укупно 10 сонди у периоду од 27. 05 до 10. 06. 2004. године. Пројектом је руководио др Тибор Живковић, виши научни сарадник Историјског института. Стручни консултант и руководилац радова је био др Марко Поповић, научни саветник Археолошког института у Београду, док је теренска ископавања водио Дејан Булић, археолог Историјског института. Прелиминарни резултати истраживања објавио је: Д. Булић, *Извештај са археолошких истраживања града Брвеника*, АП 2/3 (2004/5) 2008, 101-103.

⁵² Е. Мушовић, *Брвеник у турским изворима XV и XVI века*, НПЗ 16 (1992) 55 (=Мушовић, *Брвеник*).

⁵³ А. Капуран, М. Јевтић, *Налази из млађе праисторије са три средњовековна утврђења у долини Ибра и Моравице*, ЗНМ 21, Београд 2011 (у штампи).

Средњовековни грнчарија

Велика уситњеност грнчарије не дозвољава реконструкцију посуда, али њеном анализом добија се општа слика о начину израде и карактеристичним детаљима који омогућавају, путем аналогича временско опредељење. Керамички налази развртани су по уобичајеном начину у две основне групе - кухињско посуђе, које служи за припремање хране и глеђосано, стоно посуђе намењено изношењу на трпезу.

Кухињска грнчарија

Кухињску грнчарију са овог локалитета чине скромни налази лонаца, поклопаца, црепуља и вршника који најчешће носе трагове горења на себи, као последица излагања ватри. Зделе нисмо успели идентификовати, што не значи да их није било.

Из слоја тамно-мрке земље сонде 1 потиче неколико налаза које смо датовали у најстарије време трајања града. Сведок овог времена на утврђењу је свега неколико ситнијих керамичких уломака израђених на спором витлу. То су комади израђени на ручном колу, сивих и мрких тонова, украшени водоравним тракама и валовницама. Ове производе локалних грнчара који се упадљиво разликују од осталих керамичких примерака, можемо датовати оквирно у 11-12. столеће, иако би могли бити и век-два старији (Т. 8/14-16; 14/8). Како је већ истакнуто „последња су асоцијација на ранословенско грнчарство које се губи крајем 12. и почетком 13. века,“ и последње примерке овакве грнчарије налазимо у материјалу из времена изградње манастира Студенице.⁵⁴

Приближно истом времену могли би да припадају два мања разгнута обода лонца, без икаквих украса (Т. 10/17-18; 16/8), из слоја мрке земље сонде 10 (слој са огњиштем). Израђени су на спором витлу, грубе фактуре због доста примеса за опошћавање глине. Одсуство глеђосаних примерака у ископу говори у прилог томе да су старији од периода 14 – 15. столећа. Блага повијеност обода „на горе“ код једног

⁵⁴ *Благо манастира Студенице*, Београд 1988, 27-68, 63 (М. Радан-Јовин, М. Јанковић, С. Темерински) (= *Студеница*).

примерка, има сличности са скромним остацима грнчарије из времена изградње Студенице.⁵⁵ Аналогни примерци из Београда везују се за 12. век и раздобље византијске управе.⁵⁶ У истом контексту могли би да посматрамо два мања, атипична обода грубих посуда из слоја рушења у ископу 2 (Т. 9/2-3; 16/1).

Сви остали пронађени примерци кухињске грнчарије припадају позном средњем веку; израђени су на витлу од глине сиве боје након печења. Посуде су условљене наменом, чему је подређен облик, квалитет и начин израде. Због њихове функције, облици су сиромашни, а глина са додатком примеса како би посуде биле чвршће. Судови припада локалној грнчарској производњи.

И за касније примерке степен очуваности лонаца је изразито мали, због чега је тешко говорити о њиховим облицима и типолошкој класификацији. Ипак карактеристични орнаменти и детаљи помажу у њиховом сагледавању. Први је лоптасти лонац, широког дна и сиве површине, чији је обод вероватно био левкаст, али није нам позната његова дужина и облик усне. Украшен је једнопрутом валовницом и текућом хоризонталном линијом у горњем делу посуде (Т. 8/13; 14/5). Поједине примерке ове врсте посуда пратила су ојачања у виду пластичних трака са косим урезима или јамицама (Т. 8/4; 14/7). Према налазима могли би да издвојимо још један лонац дужег левкастог, канелованог обода, чију усну прати украс изведен прстом. Израђен је од глине црвене боје печења (Т. 14/3). Неглеђосаној керамици припадају из сонде 4 атипични уломци лонаца и део канелованог обода (Т. 15/2).

Различитим лонцима – црвено или мркопеченим – припадају уломци разгннутих обода, заобљени или равно засечени из сонде 8 (Т. 12/1, 3; 16/6), неколико мањих уломака левкасто разгннутих обода (Т. 12/9,11; 15/5); те један примерак украшене усне са спољне стране урезима нокта (Т. 12/2; 16/6). Лонцима припада и неколико трбуха, типичних у репертоару налаза са нашег локалитета (Т. 11/9; 12/10; 15/5;16/6) и неколико дна, без икаквих техничких ознака (Т. 12/4-5; 15/5, 7).

На основу очуваних уломака, може се рећи да су уобичајена пластична ојачања рељефним тракама украшеним косим урезима. За ово време уобичајене су и једнопруте, таласасте линије и хоризонтални урези. Типичан је и орнамент снопа урезаних линија (Т. 8/10; Т. 9/4; 16/3).

⁵⁵ Студеница, 63, сл. 29.

⁵⁶ В. Бикић, *Средњовековна керамика Београда*, Београд 1994, 47, сл. 18/2,7. (=Бикић, *Средњовековна керамика*)

Посуде оваквих карактеристика налазимо у Крушевцу, Сталаћу⁵⁷, манастиру Дренча...⁵⁸

Као последица депоновања спираног материјала уломци грнчарије различитих епоха пронађени су заједно у сонди 7 и сонди 9. Из истих разлога пронађени уломци су изразито ситни и испрани. Поред налаза стандардних форми издвојили бисмо део лонца са неукрашеним пластичним ребром и део поклопаца са дугметастом дршком (Т. 19/2; 30/5). И док се уломци керамике уклапају у слику створену инвентаром налаза из претходних сонди, поклопац је једини овакав налаз на локалитету. Израђен је од глине црвене боје печења са високим процентом песка, због чега је његова фактура грубља од већине сигурно издвојених лонаца, са овог локалитета. Саме дршке појављују се у касноантичком и рановизантијском периоду, али нису реткост за период Моравске Србије.⁵⁹ Са Београдске тврђаве познат је овакав поклопац из периода српске власти (1404-1427).⁶⁰

Из бедема непосредно уз сонду 7 извађен је део грубљег, неукрашеног суда са тракастом дршком, која је спајала обод са трбухом. Такође представља уобичајену појаву за временске оквире у којима се археолошки материјал са Брвеника креће (Т. 9/14; 16/4).

У следећу групу посуђа сврстали смо црепуље и вршнике. Сведоче о припремању хране на отвореном огњишту. Израда је занатска, на витлу, због чега се не могу поистовећивати са тзв. „женском керамиком“.⁶¹ Хронолошки нису осетљиве, због чега прате предложено датовање за трпезну керамику из слоја у коме су пронађене (Т. 8/5; 14/4). У овај тип посуђа сврстано је још неколико уломака грубе израде, од којих су поједини енгобирани са спољне стране (Т. 14/3,7). У сонди 10 пронађено је више уломака црепуља, у слоју у коме су констатовани и остаци огњишта (Т. 10/14-16; 16/7), а налаз уломака од бар две црепуље из сонде

⁵⁷ D. Minić - O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalać*, Beograd 2007, 58-62 (=Minić - Vukadin, *Stalać*).

⁵⁸ Манастир Дренча је основан 1382. године, док се прекид манастирског живота десио током прве половине 15. столећа, након чега више није обнављан: Г. Тошић, Д. Булић, *Нови прилози проучавању манастира Дренча*, Жупски зборник 1(2006) 55, Т. II.

⁵⁹ Minić - Vukadin, *Stalać*, Beograd 2007, 66.

⁶⁰ То су готово конични поклопци, са урезаним линијским украсом и понекад имају украс утиснут ноктом по ободу: Бикић, *Средњовековна керамика*, сл. 24/10-11.

⁶¹ М. Филиповић, *Женска керамика код балканских народа*, Београд 1951.

4 (Т. 9/12-13) и уломак црепуље из сонде 7 (Т. 10/4; Т.15/4) употпуњује слику о огњишној керамици и потврђују њихову велику примену приликом припремања хране.

Из слоја тамномрке земље, сонде 8 потиче већи уломак керамичког суда, црвеномрке боје, благо укошених зидова, са равно засеченим. Ближе ободу ојачан је пластичним ребром са ширим, косим урезима. Суд је с обзиром на димензије највероватније служио као вршник (Т. 12/13; 15/5), а вероватно истом типу посуде припада уломак са ширим пластичним ребром (Т. 11/10; 16/6). Оваква врста посуда није временски осетљива и јавља се у дужем временском периоду.

Глеђосана грнчарија

Велики број пронађених уломака припада глеђосаним лонцима. Глеђосани лонци не разликују се пуно од неглеђосаних, али су служили за чување уља, меда или друге течне хране, а могло се у њима и износити јело на трпезу. Могли су бити са једном дршком или без ње, а глеђосањем је уклоњена порозност зидова. Није немогуће и глеђосане лонце излагати ватри и кувати у њима, али ови примерци немају трагове који би указивали на такву праксу. Углавном су то ситни уломци црвено или мрко печених посуда, украшених сноповима хоризонталних линија изведених енгобом или ширих енгобираних трака у којима су уписане хоризонталне или таласасте траке. Понекад се користи и четкица за осликавање једноставних орнаментата - белих кружних мрља или широких косих трака изведених енгобом (Т. 14/1-2). Глеђ преко ових посуда даје зелену или мрку боју. Глеђ је сиромашна и по интензитету наноса, који је врло танак, али и по полихромним ефектима који се примењују. Тек ће се на неким комадима појавити дебео слој глазуре. Лонци украшени на описан начин налажени су готово у свим сондама (Т. 10/ 5; 11/5-6; 15/2, 4, 8). Пронађен је само један примерак на исти начин украшен, али црвено печени уломак, делимично осликан енгобом, а затим превучен прозирном глеђи (Т. 15/8).

Овакви глеђосани лонци могу се наћи у манастиру Градац⁶² а познати су и из манастира Нова Павлица.⁶³ Аналогни археолошки

⁶² Датују се у први период од оснивања манастира до краја 15. столећа: А. Јуришић, *Градац, резултати археолошких радова*, Београд 1989, 30 (=Јуришић, *Градац*).

⁶³ Лонци су крушколиког облика, веће запремине, равнoг дна и левкасто извученог обода. Спољна површина украшена је са два снопа хоризонталних

материјал потиче из културног слоја датованог налазом 12 новчића угарског краља Жигмунда (1386-1437).⁶⁴ Идентични лонци познати су са Маглича, цркве у Шумнику, Радошића,⁶⁵ Ђурђевих ступова.⁶⁶ На могућност нешто дужег трајања, указивао би један примерак пронађен у Студеници, у слоју датованом од средине 15. века до земљотреса који се десио пре 1608-9. године.⁶⁷ Чврсто опредељење да припадају 14-15. столећу, уопште налази из Сталаћа, где се целокупан керамички материјал датује од последњих неколико деценија 14. века до 1413. године.⁶⁸ Ове посуде биле би рад неке грнчарске радионице, из области Рашке, можда чак из најближе околине Брвеника.⁶⁹ На овакав закључак упућује и чињеница да су лонци идентични неглеђосаним, и по изради и по орнаменту. Реч је, дакле, о истој грнчарској радионици, која је обично кухињско посуђе глеђосала, из потребе за нешто другачијом наменом ових производа.

Од регистрованих другачије глеђосаних примерака издвајамо левкасти обод монохромно глеђосане посуде, светложуте, готово беле боје, са пластичним ребром по средини обода (Т. 8/3; 14/6). Лонац идентичног обода познат је из манастира Градац,⁷⁰ а међу керамичким материјалом са Ђурђевих стубова, постоји сличан неглеђосан лонац.⁷¹

линија између којих је низ тачкица изведених четкицом умоченом у енгобу: А. Јуришић, *Нова Павлица, резултати археолошких радова*, Београд 1991, 72, сл. 60-61 (=Јуришић, *Нова Павлица*).

⁶⁴ Материјал припада првом периоду живота у манастиру, јер је у 16. веку, по мишљењу аутора живот у Павлици потпуно замро, црква је служила само за потребе околног становништва, све до периода обнове Пећке патријаршије, након чега је и манастирски живот обновљен: Јуришић, *Нова Павлица*, 94, 98, 103.

⁶⁵ Д. Булић, *Жупа Брвеник-средњовековна археолошка налазишта*, Магистарски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 2008. године.

⁶⁶ На основу аналогија, аутори одређују примерак у раздобље од друге половине 14. века до губитка државне самосталности 1459. Године: Е. Зечевић, Д. Радичевић, *Керамика Ђурђевих ступова*, Новопазарски зборник 25(2001) 32, сл. 2/6 (=Зечевић, Радичевић, *Керамика*).

⁶⁷ *Студеница*, 69-94, 81, к. б. 70; 88 к. б. 111, сл. 68 (Е. Пејовић). Поред слике стоји податак да је из касног 16. столећа.

⁶⁸ Minić - Vukadin, *Stalać*, Београд 2007, 63 (сл.42/1-8).

⁶⁹ Већ је претпостављено да овакви лонци представљају производе неке грнчарске радионице у Рашкој области : D. Minić - O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalać*, Београд 2007, 63.

⁷⁰ Јуришић, *Градац*, 30, 42, сл. 31. Налаз није експлицитно датован, али припада корпусу керамике од времена подизања манастира до обнове у 15. веку.

⁷¹ Зечевић, Радичевић, *Керамика*, 32, сл. 3/2. Сличног облика, али са дршком пуног пресека је и лонац са сл. 3/3.

У слоју је пронађено и неколико мањих уломака репрезентативних посуда, које пружају слику о томе какво се посуђе налазило на трпези господара брвеничког града. На посудама се појављују кружни орнаменти изведени шестаром, као и палметице у сграфито техници, а богатији колорит остварује се применом жуте, зелене и мрке глеђи (Т. 8/8 -12; 14/6).

Изразито луксузан производ представља глеђосани крчаг у комбинација са сграфито украсом, пронађен у сонди 8 (Т. 11/1; 15/6). Украшена је цела површина посуде. Крчаг је црвене боје печења, због чега су неенгобиране површине и тамо где је ова уклоњена урезивањем добиле окер тонове. Над енгобом је светлозелени и тамнозелени тон. Суд је имао тракасту дршку и вертикално изведен изливник, док је грлић таласасто профилисан. Између вертикалних, урезаних паралелних и таласастих линија, наглашених глеђосањем, смештен је мотив текуће волуте, који вероватно представља стилизовану лозицу. На овај начин ствара се утисак метопа које прате сликани орнамент у виду вертикалних тачака. На уломцима који припадају овој посуди уочавају се концентрични кругови изведени шестаром у којима су могле бити розете. Занимљивост представља и један мањи уломак сличне посуде, који могуће представља шкарт, услед неуспелог процеса печења након наношења глеђи. Ако је заиста шкарт, онда би био доказ да су се и такви судови куповали, наравно по знатно нижој цени (Т. 11/4; 15/8). Овакав начин украшавања познат је из манастира Градац на примерцима посуда из 13 - 14. века,⁷² и из Нове Павлице.⁷³

Крчагу или бокалу припадала је и тракаста дршка украшена жутом, зеленом и мрком глеђи унутар кружних сегмената изведених шестаром у сграфито техници (Т. 11/2; 15/8). И док украшавање дршки употребом кругова или полукругова познајемо, за овакав вид декорације нисмо нашли аналогију. Ипак овај примерак је временски близак осталим трпезним посудама, што се да закључити и по употреби глеђи.

Луксузну страну живота осликава и изузетан примерак писка, глеђосаног квалитетном маслинастозеленом, мрком и зеленом бојом, украшеног текућом спиралом у сграфито техници (Т. 9/11; 15/3). Стајао је у вертикалном положају и вероватно је припадао крчагу луксузне израде, какав познајемо из манастира Студенице.⁷⁴ Крчагу, или вероватније бокалу, припада један тамнозелено глеђосан обод (Т. 12/12).

⁷² Јуришић, *Мотив волуте*, 183, Т. II/2.

⁷³ Материјал припада првом периоду живота у манастиру: Јуришић, *Нова Павлица*, 80, сл. 70.

⁷⁴ Пронађен је у слоју који се датује од средине 13. до средине 15. столећа: *Студеница*, 76, кат. бр. 33, сл. 53.

Глеђосане тракасте дршке и дна могли су припадати бокалу или лонцу који наликују бокалима. Биле су део посуда које су служиле за складиштење и чување течности или одређене врсте хране (Т. 9/6, 8; 15/1).

Још неколико уломака керамике, припада примерцима украшеним сграфито техником. Посебне финоће су два примерка минуциозног цртежа, са урезаним мотивом стилизоване лозице (Т. 11/7, 8; 15/5, 8). На једном уломку шестаром су изведени концентрични кругови, који се преклапају (Т. 11/8; 15/5).

Сликање четкицом у комбинацији са зграфитом је често примењена техника, па је налазимо на више ситнијих уломака (Т. 8/7-9, 11-12; 14/6). Тешко је одредити врсту посуда којима су припадали пронађени комади, јер се јављају на зделама, тањирима, крчазима и бокалима, али у овом случају чини се да је реч о посудама затвореног типа. Овај материјал прати опште токове позносредњовековног грнчарства. Слични примерци проналажени су у поуздано датованим стратиграфским целинама током истраживања утврђења Моравске Србије и манастира. Мотив концентричних кругова и низова кругова који остављају и поља сферичних кругова извођени су шестаром, након чега остаје на средини круга траг његовог зашиљеног врха. Мотив дрвета где се наместо гранчица користе волуте, изведен је слободном руком. Орнамент концентричних кругова познат је са посуда из манастира Сопоћана које се датују у 13.-14. век,⁷⁵ а има га и на примерцима из Нове Павлице,⁷⁶ Ђурђевих Ступова,⁷⁷ Раванице...⁷⁸ Нажалост, не види се јасно који је мотив унутар кругова. У највећем броју случајева је то розета, те би претпоставили овај орнамент. Нешто је ређи мотив са три концентрична круга при чему је нешто веће растојање унутрашњег круга од спољна два. И док бележимо већи број концентричних кругова, дотле је овакав њихов распоред доста редак, што говори о слободи коју су себи давали грнчари Моравске Србије у интрепретирању устаљених мотива, њиховој надарености и степену занатске вештин коју су грнчари уздигли на ниво уметничког стваралаштва.

⁷⁵ А. Јуришић, *Мотив волуте и розете на керамици са ужег подручја средњовековне Рашке*, Саопштења 15 (1983) 184, Т. IV/3-8 (=Јуришић, *Мотив волуте*).

⁷⁶ Јуришић, *Нова Павлица*, 77, сл. 66.

⁷⁷ Зечевић, Радичевић, *Керамика*, 52, сл. 17.

⁷⁸ Материјал потиче из старије грађевине у горњој порти, која је по аналогијама археолошког материјала датована у последње деценије 14. и прве деценије 15. столећа: Д. Мадас, *Археолошки радови у манастиру Равници (1967-1971)*, Саопштења 10 (1976) 80-81, сл 5-6.

Мотив дрвета живота налазимо на бокалу са Новог Брда, где заузима највећи део висине трбуха, затим на посуди из Сопоћана где је у комбинацији са другим мотивима,⁷⁹ али наш примерак је најближи уломцима са Крушевца и Сталаћа.⁸⁰ Мотив је вероватно био уклопљен у троугаони простор, како се и најчешће јавља.

Констатујемо још неколико, мање луксузних, монохромно глеђосаних дна из сонде 8 (Т. 11/, 11, 12/6-7; 15/5, 7).

Остали покретни налази

Са дна слоја тамно-мрке земље у сонди 1 потиче листолика гвоздена стрелица фрагментованог врха, са тулцем за насађивање у којој су се задржали остаци дрвета (Т. 13/2) и део потковице, која сама по себи није погодна за временско одређење, те је самим тим из истог периода (Т. 13/1). У сонди 7 је пронађено неколико, углавном мањих, гвоздених клинова, са купастим главама (Т. 13/4-5), а из сонде 8 потиче мањи комад стакла (Т.13/3), неколико гвоздених ексера, раскуцаних глава и квадратног пресека, једна фрагментована потковица и гвоздени предмет непознате намене (Т. 13/6). У стерилном слоју сипара у сонди 5, спирањем је доспео један комад гвожђа.

Хронолошко осетљиви покретни археолошки налази су само уломци грнчарије. Сви керамички налази средњовековне епохе - из сонди које су дале издвојене културне слојеве - пронађени су у слоју тамномрке земље. Веома је важно да је слој у сонди 1 затворен слојем сипара, а затим и слојем малтера који су се формирали ерозијом са горњих позиција и у овом случају указује на то да се живот након формирања слоја тамномрке земље није наставио на утврђењу. Непостојање наслојавања изнад слојева рушења у осталим сондама у Горњем граду сведоче исто ово. Осим изузетних примерака, пронађене аналогije указују на време 14-15. столећа. Ни један уломак керамике не можемо датовати у неко позније време, што указује на прекид живота на утврђењу са турским освајањем.

⁷⁹ Јуришић, *Мотив волуте*, 189, Т. VII/2. припада 13-14. столећу.

⁸⁰ Овако украшени бокали чине једну од карактеристика српске декоративне керамике 14-15. века у утврђеним градовима - Новом Брду, Крушевцу, Сталаћу, Београду и Голубцу: М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Керамика у средњовековној Србији*, Београд 1981, 77-80, Т. XXXIV/4-6, сл. 91, 92; Minić - Vukadin, *Stalać*, Београд 2007, 99 .

*

Уз анализирани покретне налазе са археолошких ископавања, посебну групу предмета чине примерци новца добијени од господина Миломира Чекића, а који су били предмет посебног рада.⁸¹ Од 15 добијених комада новца, њих 8 потиче из неколико последњих деценија 4. столећа. Углавном је то новац Валентинијана II (379-392), један Аркадијев (395-408), један комад кован на десетогодишњицу смрти Константина I, дакле 347/8, док остали нечитки примерци, такође оквирно припадају 4. веку, а само три су без предложеног датовања.⁸² С обзиром на близак временски распон примерака новца, закључено је да су пронађени примерци вероватно, првобитно припадали остави новца, формираној око средине 5. столећа, пред најездом Хуна, 441. године, или нешто касније у време напада Гота, који су 457. године извели низ напада на Илирик, а 459. године заузеле Дирахион.⁸³

Осим новца добијен је и фрагментовани бакарни предмет, мања фрагментована апликација у виду птичијих глава и једна ливена каричица, условно названа наушницом, који сведоче о квалитету израде накита на почетку турског периода. Накнадно је добијена и једна фрагментована двозуба мотика - дикела.⁸⁴

Поред ових налаза, у збирци Народног музеја у Београду налази се један византијски новчић- тремисис Јустина II (565-578), кован у Константинопољу а потиче из Брвеника.⁸⁵ Нема ближих података о томе да ли је пронађен на простору града Брвеника или данашњег насеља. Могуће да је налаз овог новца навео Г. Милошевић да претпостави да Брвеник потиче из византијског доба, иако не нуди аргументе за такву тврдњу.⁸⁶

⁸¹ Д. Булић, *Једна могућа остава из подграђа града Брвеника*, *Наша Прошлост* 8 (2007) 17-28 (=Булић, *Једна могућа остава*).

⁸² Булић, *Једна могућа остава*, 18-25.

⁸³ Такође је врло вероватно да су и налази из античке некрополе у Ланишту код Баљевца првобитно припадали остави новца остави насталој у исто време: Булић, *Једна могућа остава*, 25. За некрополу у Ланишту видети: В. Богосављевић, *Ланиште код Баљевца, касноантичка некропола*, *Рашка баштина* 3 (1988) 15-34.

⁸⁴ Булић, *Једна могућа остава*, 23-25.

⁸⁵ М. Vasić, *Les découvertes de monnaies d'or dans le diocèse de Dacie du IV^e au VI^e siècle*, in: *L'or monnaie III, Touvaillies de monnaies d'or dans l'occident romain*, eds. С. Brenot, Х. Lorient, *Cahiers Ernest-Bableon* 4, Paris 1992, 305, бр. 90; В. Радић-В. Иванишевић, *Византијски новац из Народног музеја у Београду*, Београд 2006, 33, 126, кат бр. 372.

⁸⁶ Г. Милошевић, *Становање у средњовековној Србији*, Београд 1997, 129.

Како би се проверили наводи господина Чекића, по коме је на југозападној падини града, на мањој заравни са унутрашње стране бедема Доњег града нађено више комада новца, отворен је ископ 10. На 1,27 м релативне дубине пронађена је површина запечене земље са траговима гара, фундирана ситним ломљеним каменом, дефинисана као огњиште, дим. 1,00 x 1,03м (Т. 7). Међутим, атипични налази грнчарије, као што је случај и са грађевинском керамиком, не омогућавају прецизно датовање, осим што би одсуство глеђосаних примерака, говорило у прилог томе, да су вероватно старији од периода 14 – 15. столећа (Т. 10/17-18).

*

Истраживања ограниченог обима града омогућила су нам да, уз стратиграфске податке, сагледамо само делимично основу града, односно само делове зидних платана и остатке кула. Значајну допуну истраживањима пружа авионски снимак из 1964. г. на коме се уочавају два објекта (Т. 2).⁸⁷ Од већег објекта, данас је остао само део мањег кружног отвора зиданог каменом, али неприступачан јер се налази на високој стени. Једним ископом - сонда 9, желело се проверити евентуално постојање другог објекта на ЈЗ падини града, зашта су постојале индиције у виду камена и грумења малтера. Међутим, данас од њега нема ни трага. Унутар сонде, или у њеној околини нису уочени никакви остаци објекта препознатог на авио снимку, али налази већег грумења хидрауличног малтера из непосредне близине сонде, можда указују на остатке овог објекта. Комад хидрауличног малтера индиректно сведочи о постојању цистерне за воду.

Скученост простора диктирала је и рационалнији приступ при изградњи објеката унутар града, па су они често спратни. Међутим, ни један од ових објеката нисмо успели јасно идентификовати унутар зидина Брвеника. Разлоге не треба тражити само у малом степену истражености, већ и у дерутном стању у коме се град налазио.

Обично се унутар града налазе црква, житница, складиште оружја, помоћне зграде, коњушница и зграде за смештај посаде. Горњи град је истраживан са неколико ископа са циљем да се утврди стратиграфија локалитета и провери евентуално постојање објекта, зашта су постојале индиције у виду осутог камена. Сондом 2 констатовани су остаци зида објекта фундираног на живој стени, а једини констатовани слој представља

⁸⁷ Авио снимак је набављен у Војно - географском институту у Београду.

остатке обрушавања објекта (Т. 5). Сондом 6 пресечена је конфигурација која је на површини остављала утисак зида. Међутим, због димензија ископа није се успело изаћи из слоја чистог шута (Т. 7). Ситни комади сиге из слоја шута указују на њену употребу у грађевинске сврхе. Унутар ове површене, сондом 3 није потврђено постојање културног слоја.

Остаци још једног објекта са малтерним подом који је остао недефинисаних габарита констатовани су сондом 4. (Т. 6). Јединствен слој у културном смислу испод и изнад малтера указује да пре и након интервенције у позном средњем веку и формирање малтерне поднице није наступио значајнији временски јаз.

Брвеник је с обзиром на економску моћ својих власника морао имати, поред више грађевина које смо поменули, и резиденцијални објекат. Његово постојање потврђују нам остаци луксузног посуђа у ископима горњег града. Нажалост, стање у коме се утврђење налази и само сондажно истраживање не пружају нам довољно јасне податке о овом објекту. Можемо само да претпоставимо да се овај објекат налазио на самом врху града, где је данас огромна количина расутог каменог материјала и где културни слојеви нису сачувани. Налази кухињске грнчарије, црепуља и посуда за чување хране указују на постојање просторија са наменом кухиње и оставе, вероватно у оквиру поменутог објекта.

Стеновита подлога је диктирала зидање од саме стене. За зидање су употребљене велике количине углавном ломљеног камена, доста лошег квалитета узетог са лица места, уз употребу сантрача.⁸⁸ У градњи је употребљено много дрвета за кровне конструкције, скеле, али и за дрвену арматуру бедема. Зидови су имали два лица – тамо где су очувани. Неког нарочитог слагања није било, нити се камењу давао правилан облик. Унутрашњост зидне масе чинио је трпанац – ситан ломљени камен добро заливен кречним малтером. На овај начин није било отпадног грађевинског материјала. Највећа измерена дебљина бедема у Брвенику износи 2,75 м, и измерена је на ЈЗ бедема у близини некадашњег каменолома код сонде 7. Уз увид у акумулирани материјал са унутрашње стране бедема, ископом бр. 7, постало је видљиво лице бедема формирано ломљеним каменом слаганим у редове и везаним кречним малтером. Међутим, непосредно уз ископ ка каменолому вододерина је потпуно однела бедем, док је са супротне стране, у дужини од неколико метара сачувано само унутрашње лице бедема, у дебљини од једног реда камена.

Стање у бедемима читава се и у сонди 8, која се једном страном, наслањала на конструкцију камена налик сухозиду, а за коју се

⁸⁸ Здравковић, *Средњовековни градови*, 88; 120.

испоставило да је заправо остатак бедема који је затварао Горњи град (Т. 4/4; 6). Горњи део бедема је без видљивог везивног средства, вероватно услед спирања, док је у доњој зони видљив кречни малтер беличасте боје. Дно зида је фундирано на релативној дубини од 1,50 м, односно 1,60 м. Испод овог бедема, ка сувом рову видљиви су већи комади обрнутих зидних платана.

Врста грађевинског материјала која је коришћена као кровни покривач није довољно позната. У том правцу материјални докази нам мало казују. Налази грађевинске керамике тегула и имбрекса из сонде 1, сонде 2 (Т. 9/1; 16/2), сонде 7 (Т. 10/1, 12; Т. 15/4 и Т. 16/5) и из сонде 10 (Т. 10/13) сведоче о кровном покривачу. Из сонде 8 интересантан је крупнији комад грађевинске керамике – цигле, изразите дебљине и грубе израде, недовољног квалитета печења. Оваква врста керамике, сама по себи је хронолошки неосетљива, па се ставља у контекст са налазима из ископа, у овом случају у позни средњи век, осим налаза из сонде 10, који би могли бити и старији. Трагова олова или камена погодног за кровни покривач није било. Кровне конструкције кула и осталих објеката у граду вероватно су биле дрвене, јер спорадични налази црепа и тегула у горњем граду нису довољни да сигурно потврде овакав кровни покривач. О облицима кула тешко је говорити, детаљних описа ранијих истраживача нема, а данас је такво стање на терену да их је без археолошких ископавања тешко препознати. У горњем граду разазнаје се кружна основа једне од кула, каквом ју је видео и Ненадовић (Т.1).⁸⁹ Међутим, како се након обрушавања зидова и код четвртстих кула формира кружна структура од обрнутог материјала, треба сачувати извесну резерву. Доња кула код сонде 7 била је квадратне основе. Кула је морала бити и на најистуренијој јужној тачки града, где је пут улазио у утврђење.

Извесна ојачавања и преправке кула, односно постојање различитих грађевинских фаза, за које је Ј. Калић претпоставила да су дошла у доба кнеза Лазара и после Косовске битке када су обновљена нека стара брдска утврђења и подигнута нова (Козник, Копријан, доградња Брвеника итд.) нисмо били у прилици да проверимо.⁹⁰ Једино, јединствен културни слоју испод и изнад малтера у сонди 4 указује на то да пре и након извесне грађевинске интервенције није наступио значајнији временски јаз. Судаћи по покретним археолошким налазима, само утврђење није се прилагођавало околностима појаве ватреног оружја, јер у тренутку његове преваге над хладним оружјем, град Брвеник није био више у функцији. Уосталом, међу утврђеним местима у Србији до пред крај 17. столећа Брвеника нема.

⁸⁹ Скица основе града објављена код: Дероко, *Средњовековни градови*, 107.

⁹⁰ Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 1994, 44.

Како ово није била гранична област, били су довољни гарнизони стационарани у Магличу, Звечану, Јелечу, Кознику.⁹¹ Турци су након освајања једне земље, задржавали само најзначајнија утврђења, док су сва остала рушили, онемогућавајући њихово касније коришћење.⁹² Случај са неколико сонди у горњем граду (сонда 1, 6, пала платна зидова код сонде 8) као и великих површина покривених расутиим каменом, збиља би могли да припишемо пракси Турака да руше утврђења која им нису потребна. Ипак је вероватно, да је овако темељна девастација града, која се читава у расутом огромном каменом материјалу, последица рада каменолома, чији трагови бушења ради минирања су и данас видљиви на стенама горњег града. Најилустративнији пример за ову слику је ситуација у сонди 5, у којој је констатовано да на североисточном делу падине нема уопште културног слоја.

Можемо да констатујемо да је током праисторије постојало насеља градинског типа. На касноантичку фазу у подножју града указују налази новца, а на исту фазу могли би да укажу ретки, ситни и атипични налази керамике из сонде 10, као и налази грађевинске керамике - тегуле и имбрекси. Ова претпоставка може се односити само на подграђе, док на утврђењу ни једну грађевинску фазу бедема, грађевински објекат или налаз не можемо приписати овом времену.

Претпостављено земљано-палисадно утврђење, према скромним налазима припадало би 11 - 12. столећу, али теоријски и век-два старијем времену. О континуираном животу током 14 - 15. века, периода из кога потиче највећи број покретних налаза, сведоче местимично моћно очувани бедеми. Град је поделио судбину жупе, те је након признања турске власти ових области 1455. године престао да постоји. О трајању подграђа током турског периода сведоче остаци грађевина оштећени приликом градње магистралног пута Рашка – Краљево, подаци из турских пописа, али и неки случајни налази пронађени на доњим позицијама града, ван градских бедема, на које смо, између осталог, указали у овом раду.

У то доба град је већ био порушен, јер затечену девастацију локалитета можемо приписати не само лошем квалитету употребљеног камена и чињеници да је овде једно време радио каменоломи, већ и планском рушењу утврђења. Седиште кадије се морало налазити у подграђу, јер као што смо видели археолошки налази негирају присуство Турака у утврђењу. Истраживани локалитет, захваљан је за изучавање средњовековне грнчарије, јер је година освајања жупе *terminus post quem* non за покретне археолошке налазе.

⁹¹ За утврђена места у турском систему одбране са одговарајућом картом видети: О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459-1683)*, Београд 1974, 105-158.

⁹² Исто, 105.

Dejan Bulić

**SUPPLEMENT TO THE RESEARCH OF THE TOWN OF BRVENIK
FROM AN ARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE**

Summary

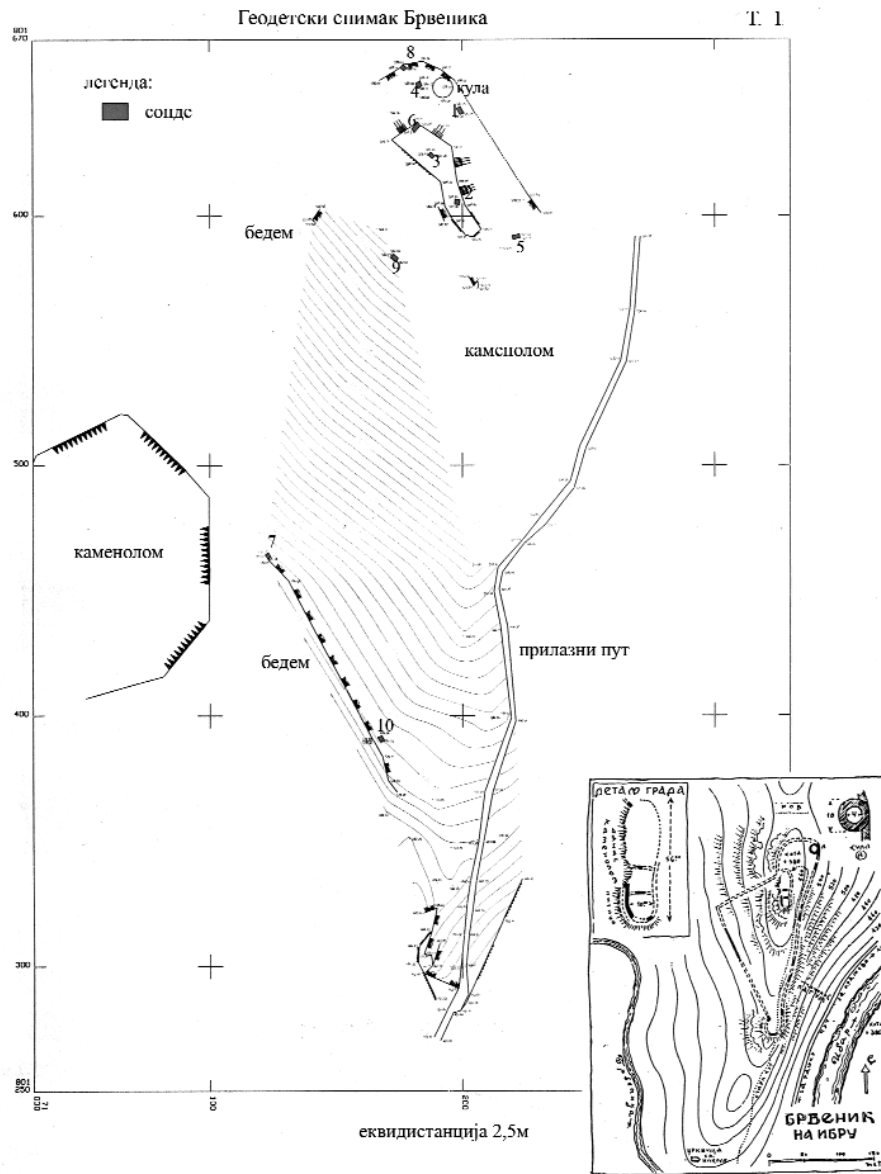
The medieval town of Brvenik represented the center of the homonymous medieval district and was situated at an elevated rocky location, at the confluence of Brvenica river into Ibar. The archaeological excavations have revealed different phases of the town's existence. On the site of the previous prehistoric gradina-type settlement, an earthen, palisade fortification was built, corresponding to the etymology of its place-name. The scarce material traces attest the earliest phase, approximately dated to the period encompassing the XIth and the XIIth centuries. The findings of coins as well as of scarce ceramic cooking utensils and pottery used for construction purposes confirm the existence of the Late Antiquity phase at the foothill of this locality. Nevertheless, this hypothesis could be relevant for the suburban area uniquely, whereas the ramparts, structures and other findings discovered at the site of the fortification could not be dated to the aforementioned period.

The major part of the movable archaeological findings have been dated to the Late Middle Ages. The town fell under the Ottoman rule in 1455, as did the entire district. The remains of the structures that got damaged during the construction of the main road Raška – Kraljevo confirm that life in the suburban area continued throughout the Ottoman period likewise. The information included into Ottoman censuses, as well as some scarce findings unearthed in the lower parts of the town and outside the ramparts confirm this fact as well. By that time, the town had already suffered destruction, since the decay of the site could be ascribed not only to the poor quality of the stone used in construction purposes and the existence of a quarry in that area, but also to the planned demolition of the fortification. The seat of a *qadi* has undoubtedly been situated in the suburban area, since traces of Ottoman presence inside the fortified site have not been confirmed by archaeological findings. The researched locality could offer substantial contribution for the study of medieval pottery, due to the fact that the year of the fall of this district represents *terminus post quem non* for the dating of the movable archaeological findings.

Keywords: Ibar, town, Brvenik, prehistory, Late Antiquity, Middle Ages, districts, pottery, St. Nicholas church, Ottoman period.

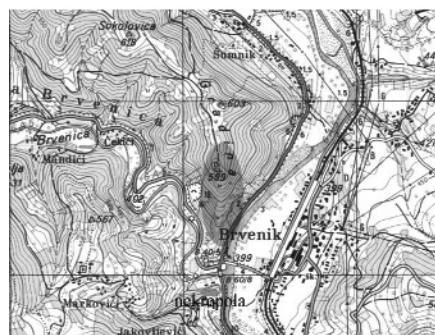
Чланак примљен: 09. 05. 2011.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 27. 06. 2011.





Т. 3



1. Положај на карти



2. Град Брвеник - поглед са ЈИ



3. Последице рада каменолома



4. Прилазни пут



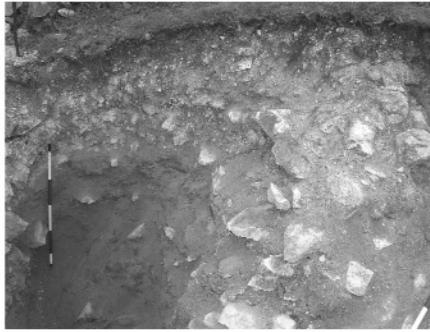
5. Бедем у горњем граду



6. Лагум



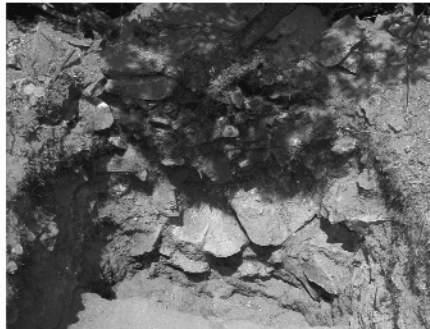
1. Сонда 2



2. Сонда 6



3. Сонда 7



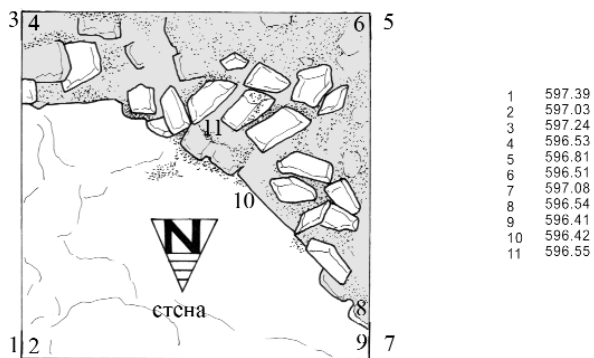
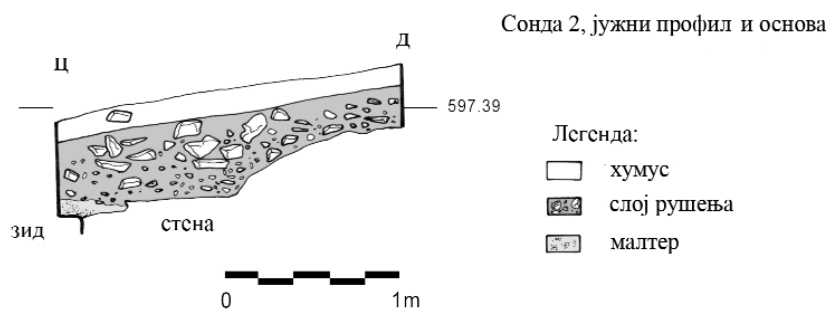
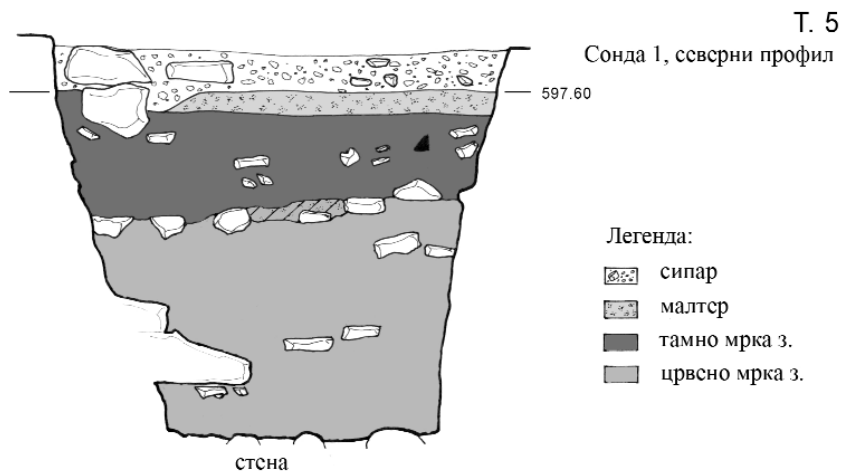
4. Сонда 8, профил а - д



5. Сонда 9

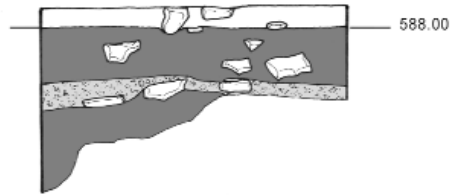


6. Сонда 10







Т. 6

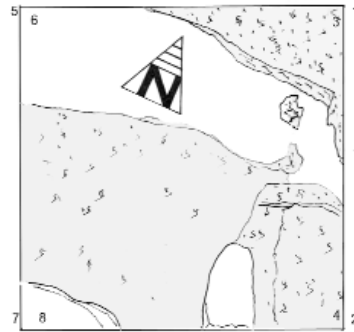
Сонда 4, источни профил



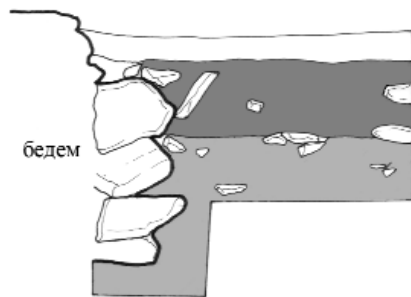
Легенда

-  хумус
-  малтер
-  тамно мрка з.
-  мрка з.

Сонда 4, основа малтерне површине



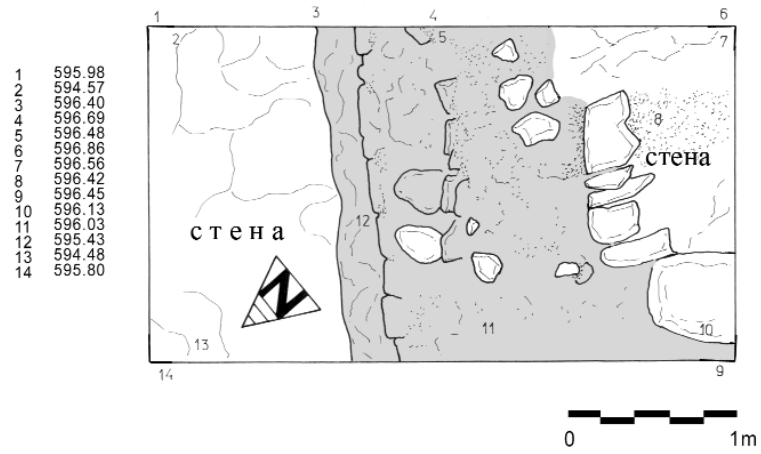
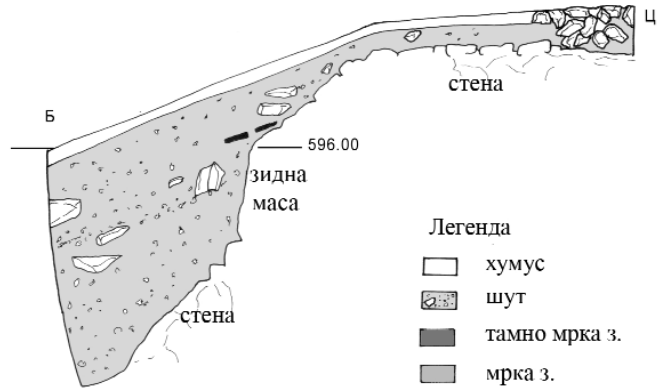
1	588.12
2	588.17
3	587.66
4	587.64
5	588.00
6	587.08
7	587.99
8	587.09



Сонда 8, северни профил

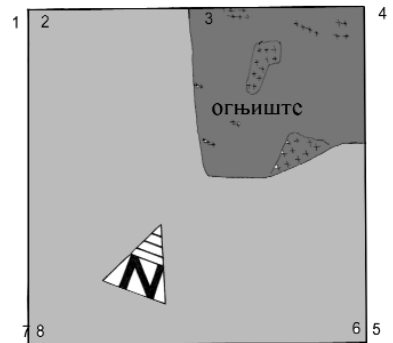
Т. 7

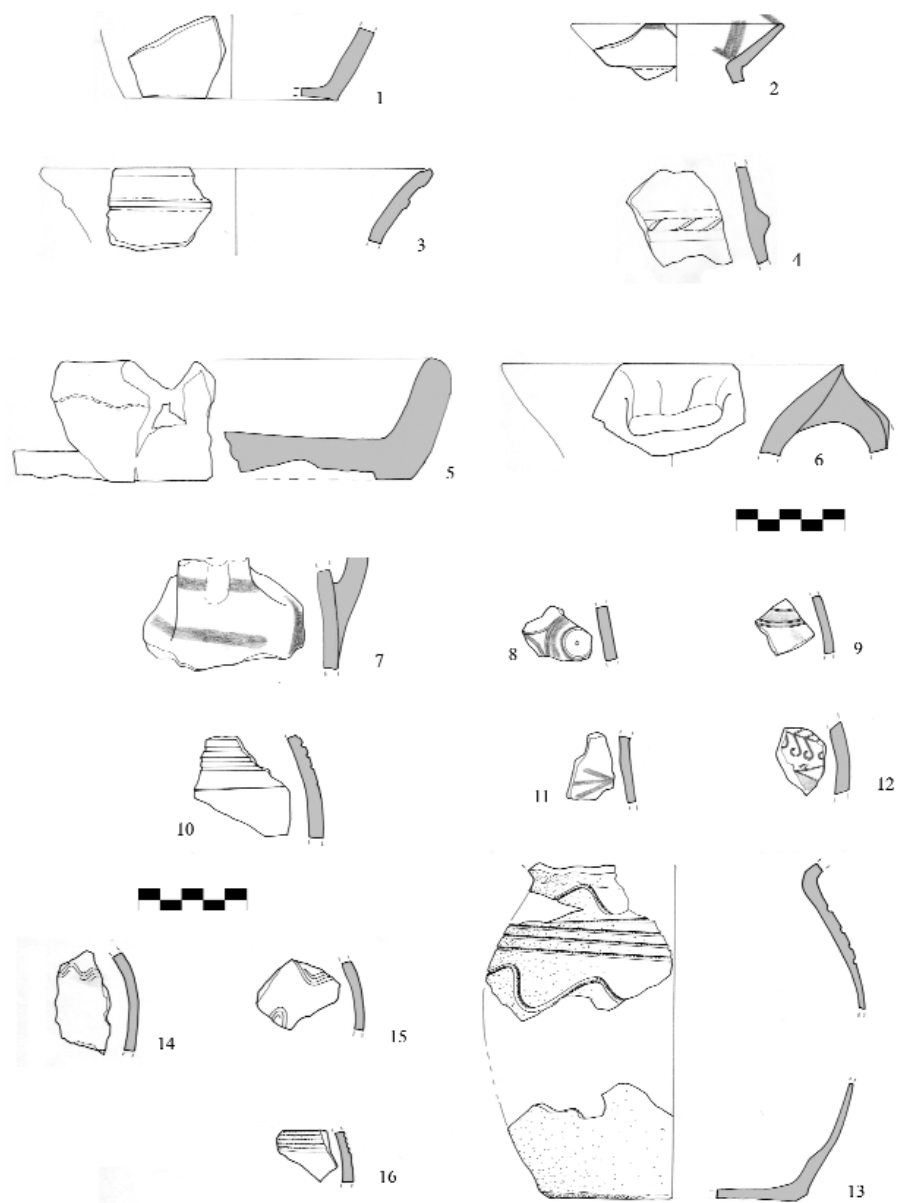
Сонда 6, основа и профил



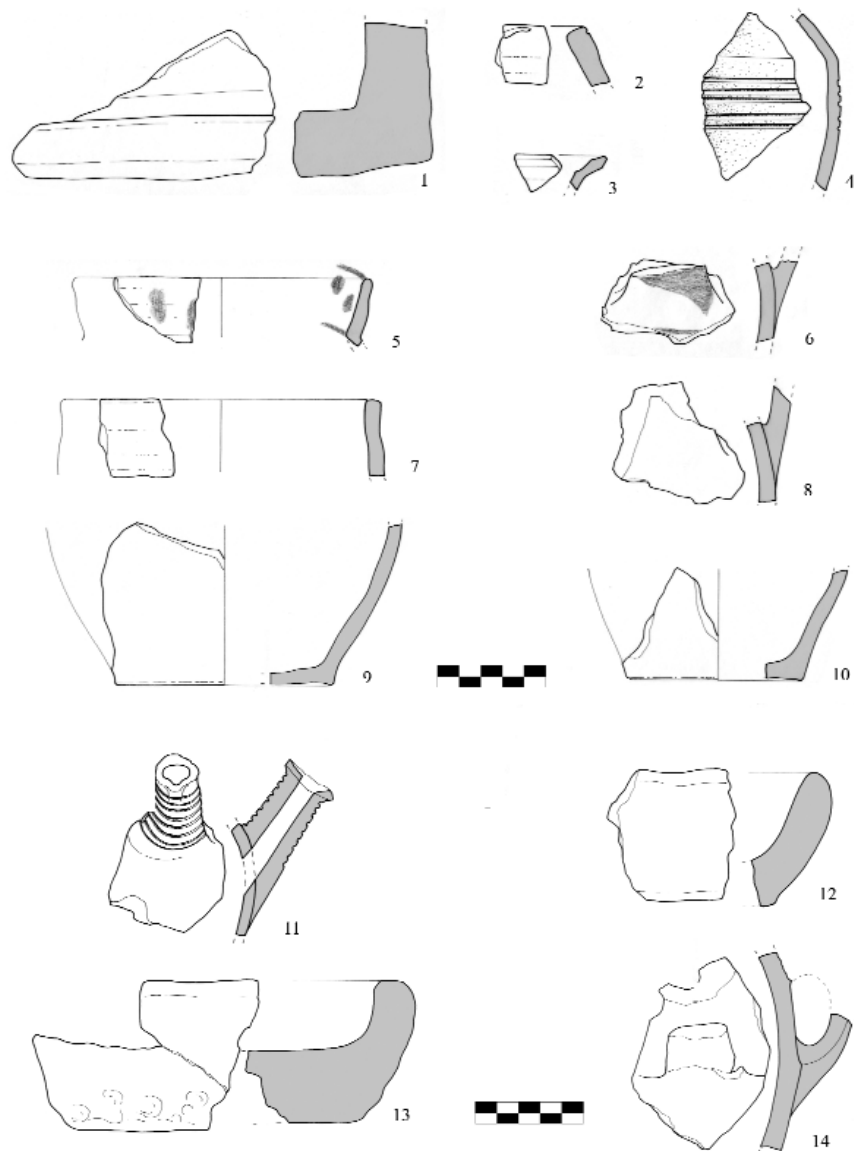
Сонда 10, основа

1	480.24
2	478.64
3	478.95
4	480.20
5	480.23
6	478.63
7	480.15
8	478.60

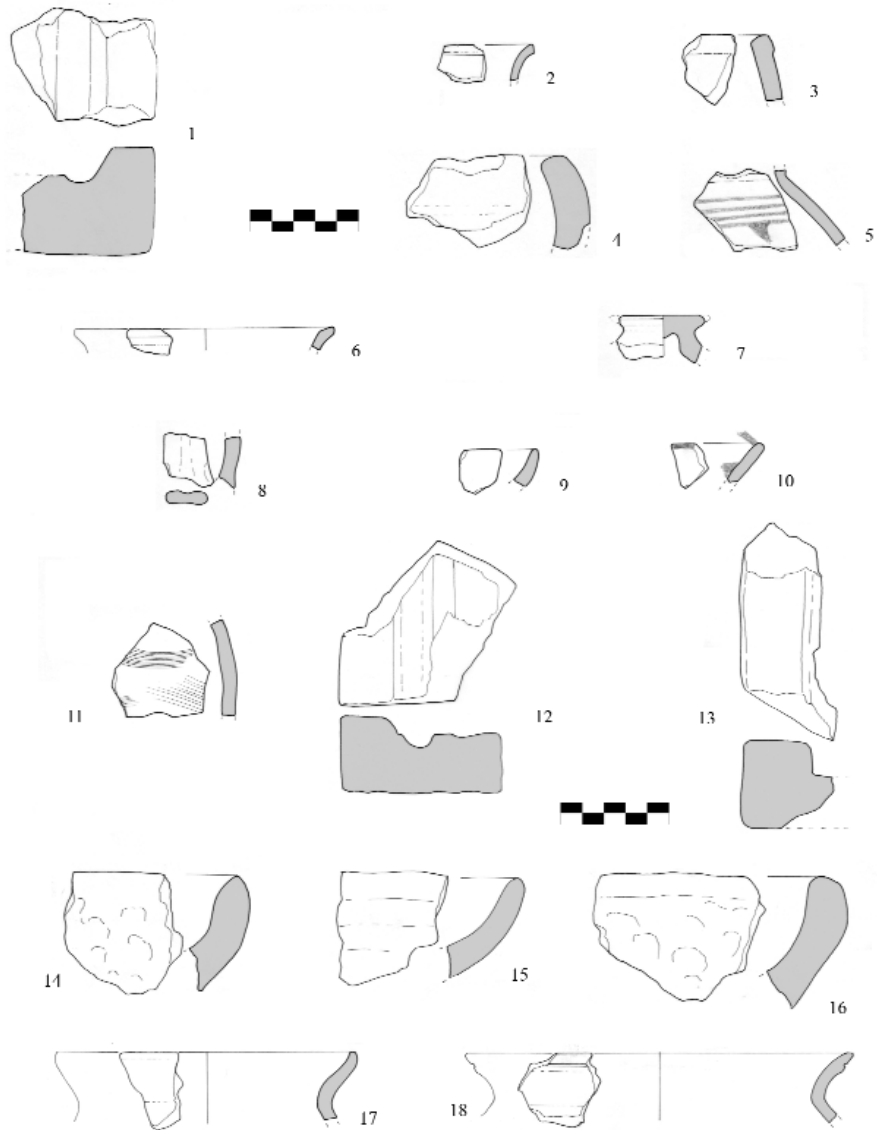




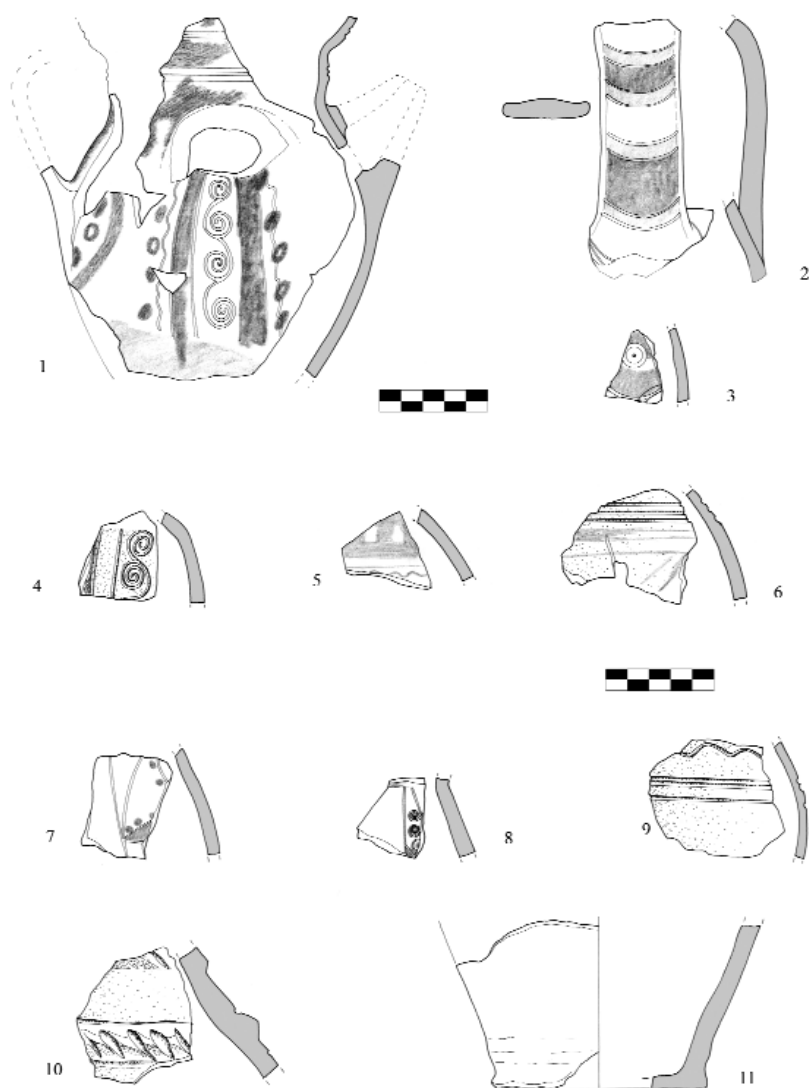
Т. 8 Сонда I, тамно мрка земља



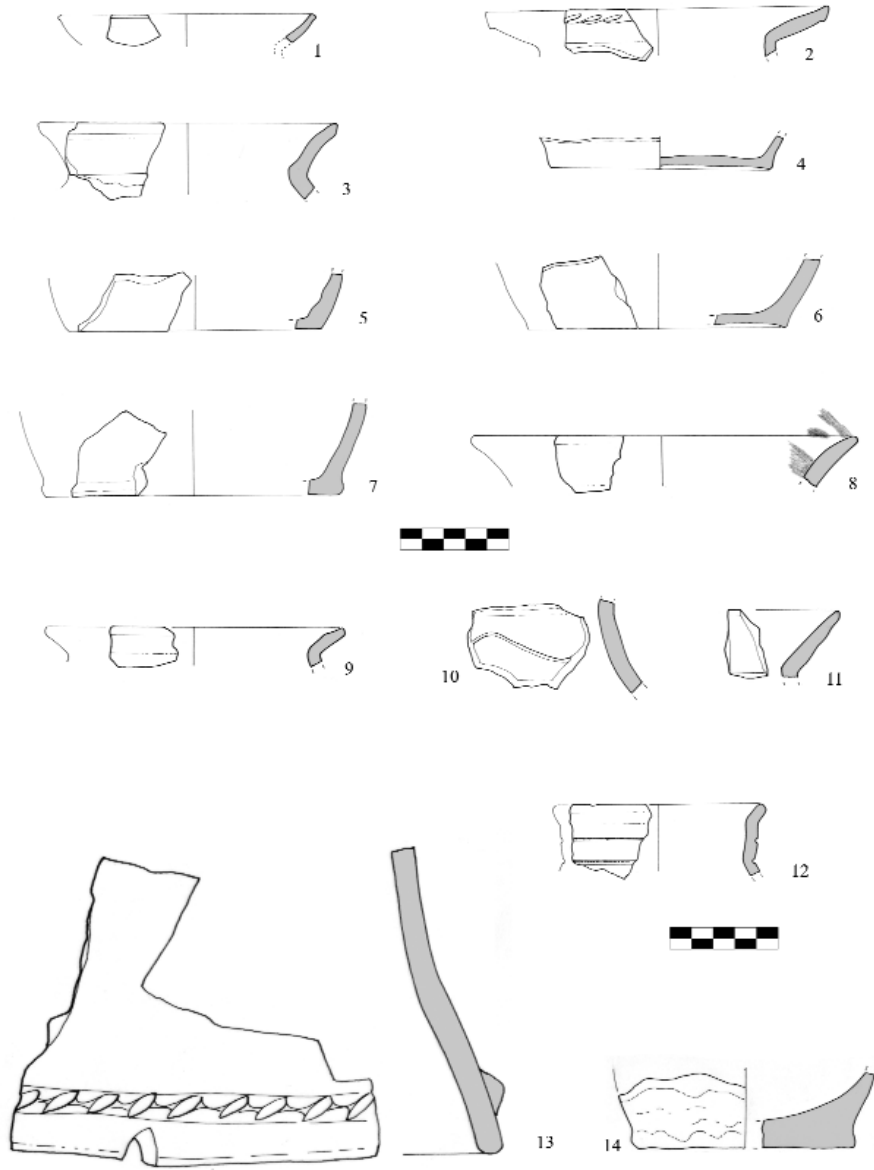
Г. 9 Сонда 2, слој рушења (1-4); Сонда 3, тамно мрка земља (5-10); Сонда 4, тамно мрка земља (11-13);
бедсџ код сонде 7 (14)



Т. 10 Сонда 7, слој пута (1-5); Сонда 7, мрка земља (6-12); Сонда 10, тамно мрка земља (14-16); Сонда 10, мрка земља (17-18)



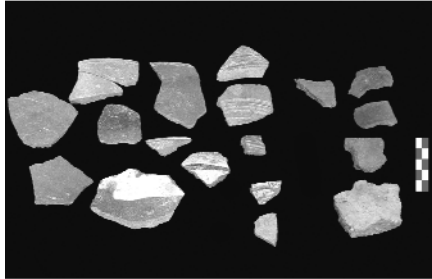
Т. 11 Сонда 8, тамно мрка земља



Т. 12 Сонда 8, тамно мржа земља (1-14)



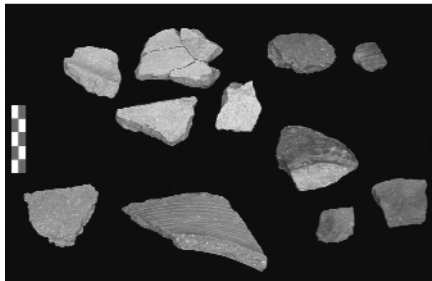
Т. 13 Сонда 1, тамно-мрка з. (1-2); Сонда 7 (4-5); Сонда 8 (6)



1. Сонда 1



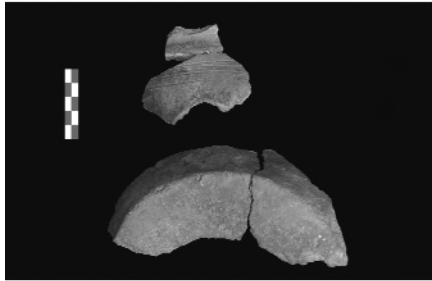
2. Сонда 1



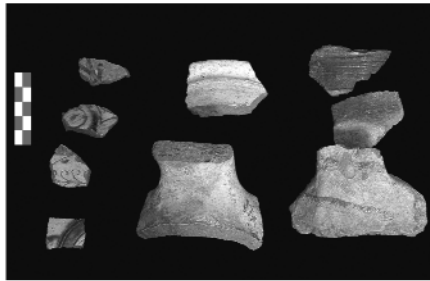
3. Сонда 1



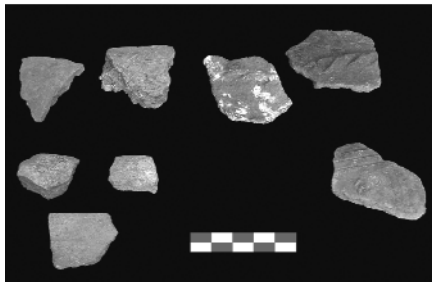
4. Сонда 1



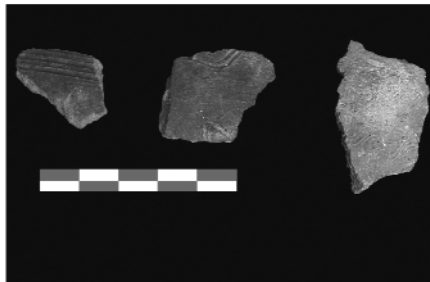
5. Сонда 1



6. Сонда 1

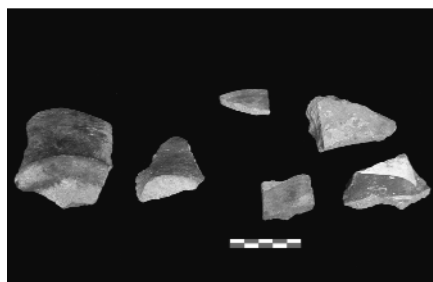


7. Сонда 1

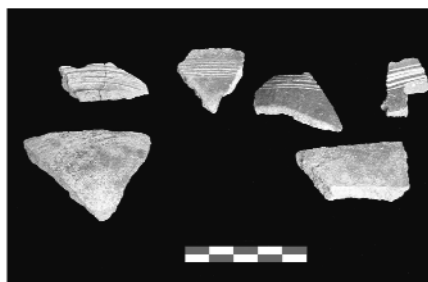


8. Сонда 1

Т. 15



1. Сонда 3



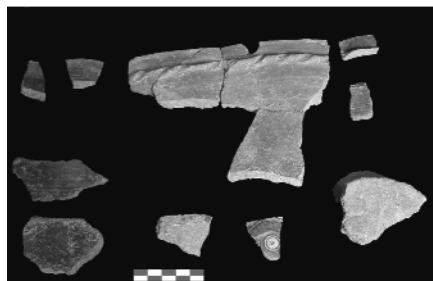
2. Сонда 3



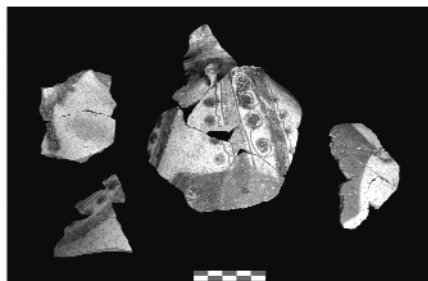
3. Сонда 4



4. Сонда 7



5. Сонда 8



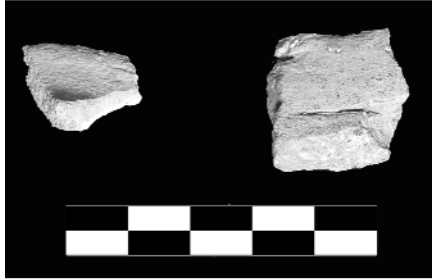
6. Сонда 8



7 Сонда 8



8. Сонда 8



1. Сонда 2



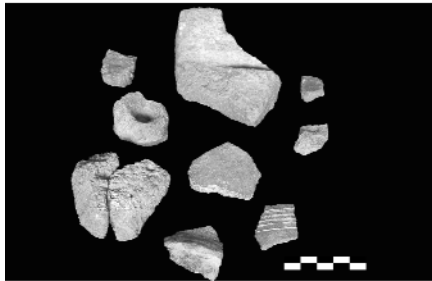
2. Сонда 2



3. Сонда 2



4. Бедем код сонде 7



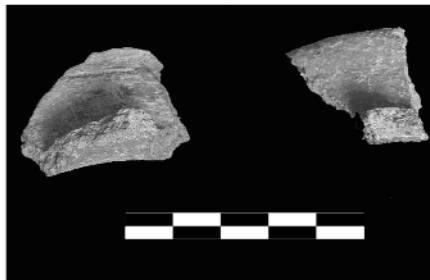
5. Сонда 7



6. Сонда 8



7. Сонда 10



8. Сонда 10